

શ્રી ગ્રંથાવલચય

જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

૨૩૯૨

ન પરિચય શ્રેણી -

શિવ
ધીરસમુદ્ર
૧૧

વિમાન
૧૨

રત્નરાશિ
૧૩

અગ્નિ
૧૪

ભગવાન મહાવીર

કુમારપાળ દેસાઈ

૧

શ્રી. યુ. એન. મહેતા અને શ્રીમતી શારદાબેન યુ. મહેતા

જૈનદર્શન ૫

ભગવાન મહાવીર

લેખક

કુમારપાળ દેસાઈ

શ્રી મહાવીર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ

શેઠ કેશવલાલ મૂલચંદ જૈન ઉપાશ્રય

ઝોપેરા સોસાયટી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭

તરફથી સાદર ભેટ

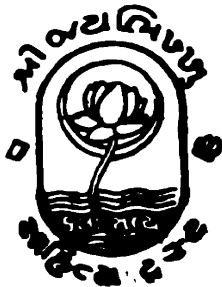
શ્રી. યુ. એન. મહેતા અને શ્રીમતી શારદાબેન યુ. મહેતા

જૈનદર્શન ૫

ભગવાન મહાવીર

લેખક

કુમારપાળ દેસાઈ

શ્રી જયભિજ્ઞુ સાહિત્ય દ્રષ્ટ
૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી,
જયભિજ્ઞુ માર્ગે, પાલડી
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

પ્રથમ આવૃત્તિ : જુલાઈ ૧૯૮૬

સર્વ હક્ક લેખકના

પુસ્તકની કિંમત : ૫ રૂ. : ચાર પુસ્તકના સેટની કિંમત : ૨૦ રૂ.

મુખ્ય વિકેતા : આદર્શ પ્રકાશન, જુમામસ્જિદ સામે, ગાંધીરોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

પ્રકાશક : શ્રી જયલિખ્ખુ સાહિત્ય પ્રકાશન, ૧૩/બી, ચંદ્રનગર
સોસાયટી, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

મુદ્રક : કાન્તિભાઈ મ. મિસ્ત્રી, આદિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

દ્રુટ્ટી મંડળ :

ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર, શ્રી કાન્તિલાલ દેસાઈ (કે. જી. દેસાઈ)
શ્રી વિઠ્ઠલભાઈ અમીન, શ્રી ગુણદેવ દેસાઈ, શ્રી રસિકલાલ દોશી, શ્રી ચંદ્રકાન્ત પટેલ

૦ અનોખું પ્રયાણ ૦

શિષ્ટ, સંસ્કારી અને માનવમૂલ્યો પ્રેરતું વાંચન આપવાનો સતત પ્રયાસ કરનાર શ્રી જયલિખ્મુ સહિત્ય ટ્રસ્ટ જૈનદર્શન પરિચયશ્રેણીથી એક નવી જ કેડી પર પ્રયાણ આદરે છે. ધર્મની સનાતન ભાવનાઓ, ઉચ્ચ આદર્શોને મૂર્તિમંત કરતું ધર્મપુરૂષોનું જીવન અને માનવતાનાં મૂલ્યો પ્રગટાવતી ધર્મકથાઓ આપવાનો હેતુ આ શ્રેણીમાં રાખવામાં આવ્યો છે. વળી સરળ અને પ્રવાહી ભાષામાં, સહુ કોઈને સમજાય એ રીતે આ પુસ્તિકાઓ દ્વારા વાચન આપવાનો અમારો પ્રયાસ છે. આજે ધર્મની વાતો ઘણી થાય છે, ક્રિયાઓ અને ઉત્સવો પણ થાય છે, ક્યાંક રૂઢિ અને પરંપરાના જડ ચોકઠામાં ધર્મને સંકુચિત બનાવી દેવામાં આવ્યો છે તો ક્યાંક સ્વાર્થી હેતુ માટેનું સાધન બની ગયો છે. આવે સમયે ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનની વ્યાપક ભાવનાઓ આપીને ધર્મ વિશેની સાચી સમજ કેળવવાનો અમાં પ્રયાસ કર્યો છે. જૈનદર્શનના અનેકવિધ પાસાઓ અને એ સ્વચ્છ દર્શનથી પોતાનું જીવન ઘડનાર વિભૂતિઓનો પરિચય આપવાનો અમાં હેતુ રખાયો છે. આ યોજનાના અન્વયે પ્રયાસ પુસ્તકો પ્રગટ કરવાનો આશય છે અને અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આની પ્રથમ ત્રણ શ્રેણીના પ્રકાશનમાં ટોરન્ટ લેબોરેટરીઝના સેવાભાવી અગ્રણી શ્રી. યુ. એન. મહેતાનો સાથ અને સહકાર સાંપડ્યો છે.

માનવજાતિને પ્રેરણા આપનારા ધર્મતત્ત્વની સાચી સમજ આપતી આવી શ્રેણીની તાતી જરૂર છે, ત્યારે અમારા આ પ્રયાસને સહુ કોઈ વધાવી લેશે.

— પ્રકાશક

શ્રી. યુ. એન. મહેતા અને શ્રીમતી શારદાબેન યુ. મહેતા
જૈનદર્શન-પરિચયશ્રેણી

૧

ભગવાન મહાવીર

લેખક

શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ

૨

ગુરુ ગૌતમસ્વામી

લેખક

શ્રી રતિલાલ દી. દેસાઈ

૩

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

લેખક

પૂજ્ય આત્માનંદજી

(ડૉ. મુકુન્દ સોનેજી)

૪

ક્ષમાપના

લેખક

શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ

ભગવાન મહાવીર

જો દેવાણિ દેવો, જં દેશ પંજલિ નમંસંતિ ।
તં દેવદેવમહિમં, સિરસા વંદે મહાવીરં ॥

[જે દેવોના પણ દેવ છે, જેને દેવો હાથ જોડીને વંદે છે, તે દેવાધિદેવથી પૂજિત મહાવીરને મસ્તક નમારી વંદુ છું.]

ભગવાન મહાવીરનો જન્મ થયો તે કાળે ધરતી પર
જીવ માત્ર સંતપ્ત હતા. સ્વર્ગના શોખીન થોડા માણસોએ
પૃથ્વી પર બહુ મોટા જનસમાજ માટે નર્ક બંધ કરી
દીધું હતું. માણસ પ્રારબ્ધને ખોળે જઈને બેઠો હતો.
પોતાના હાથ, પગ અને મગજ નિષ્ક્રિય કરી પુરુષાર્થથી
પરવારી ગયો હતો. એ એમ માનવા લાગ્યો હતો કે જે
કાંઈ થાય તે પ્રારબ્ધથી થાય છે, પણ એ વાતને સ્વીકારતો
નહોતો કે પ્રારબ્ધ પણ ઘડાય છે પુરુષાર્થથી.

એ સમયે અને એ કાળે મંદિરો માયા અને મહાનાં
ધામ બન્યાં હતાં. યજ્ઞ અને દક્ષિણા એનાં મુખ્ય ધર્મ
બન્યાં હતાં. પોતાનાં પાપ ધોવા કાળે બીજાનું લોહી રેડવાનાં

ધર્મ માનતો. યજ્ઞોની લડલડતી જવાલા અનેક જીવોને સ્વાહા કરી જતી. હજારો પશુઓ વેદી પર પોતાને જાન ગુમાવતાં અને મારનાર માનતો કે એને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે. રાજાઓ નાની નાની લાલસાની તૃપ્તિ માટે સમરાંગણો જગાવી દેતા-શાસ્ત્રો દુહાઈ દેતા કે એવા સમરાંગણમાં મરનાર સ્વર્ગ પામશે. હજારો સ્ત્રીઓનાં મંગળતિલક લૂંસાતાં. હજારો નિર્દોષ બાળકો અનાથ બની જતાં. જ્ઞાન પર મૂઠીભર દોડોનો કબજો હતો. તપ પણ અમુક દોડોના તાબામાં હતું. ગરીબ અને હલકા વર્ણને વળી જ્ઞાન શું ? અમુક વર્ગથી જ શાસ્ત્ર વંચાય, બીજાથી તો એનું શ્રવણ પણ ન થાય. જો કોઈ ખાનગી ખૂણે શાસ્ત્ર લખે કે સાંભળે તો એના કાનમાં ધગધગતું સીસું રેડાય.

સ્ત્રીની સ્થિતિ ભારે કફેડી હતી. એ ગુલામની પણ ગુલામ હતી. એને પરિવ્રહ-માલસામાન જેવી સંઘરવાની વસ્તુ માનવામાં આવતી હતી. એનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ એ યુગને અણગમતું હતું. કોઢના પશુની મુક્તિ સરળ હતી, પરંતુ મૃત્યુ વિના સ્ત્રીની મુક્તિ અસંભવિત હતી. ચારે વર્ણ ઇચ્છનીચ્છના લાવથી સાપ - નોળિયાની જેમ વર્તતા હતા. જન્મજાત મોટાઈનો ભારે કેફ હતો. દાસ અને અધૂતની દુર્દશાનો કોઈ પાર નહોતો. એને પૃથ્વી પર રહેવા ધર નહોતું. મોટા દોડોના બેકામ ગુદમો અને કાવિચારી ત્રાસ મૂંગે મોઢે સહેવા પડતા. શત્રુતા એ મર્દાનગી લેખાતી અને મૈત્રી માગનાર માયકાંગલો કહેવાતો.

શત્રુના રક્તમાં સ્નાન કરવામાં શૂરાતનની પરાકાષ્ઠા લેખાતી. માણસ અંધારામાં બાયકા ભરતો. હતો પ્રકૃતિનો પોકાર ગજબનો હતો. આત્માઓની આહ અજબ હતી. એ આહ અને પોકારનો પ્રતિધ્વનિ હોય તેમ આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં ભગવાન મહાવીરનો જન્મ થયો. પૃથ્વીના નરકવાસમાં આપમેળે અજવાળાં થયાં.

ત્રિશલાદેવીને ચૌદ સ્વપ્ન

આ સમયે ભારતવર્ષમાં અનેક રાજ્યો હતાં. કેટલાંક રાજ્યોમાં રાજા રાજ્ય કરતો, જ્યારે કેટલાંક રાજ્યોમાં જનસંઘ અને મહાજન રાજ ચલાવતાં હતાં. વિદેહ રાજ્યની પાટનગરી વૈશાલી ગંડકી નદીને તીરે આવી હતી. આ નગરીનાં અનેક પરાં હતાં. એમાંનું એક પરાં હતું કુંડગ્રામ. આ કુંડગ્રામમાં રાજા સિદ્ધાર્થ રહેતા હતા. તેઓ હતા તો ક્ષત્રિય, પરંતુ અહિંસા અને સત્યમાં માનનારા હતા. તેઓ ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા શ્રી પાર્શ્વનાથનો અહિંસાધર્મ પાળતા હતા. આવા રાય સિદ્ધાર્થની રાણી ત્રિશલાદેવીને ચૌદ સ્વપ્નાં આવે છે. આ સ્વપ્ન નીરખી રાણી બગી ગયાં અને એણે રાજા સિદ્ધાર્થને ચૌદ સ્વપ્નની વાત કરી. રાજાએ સ્વપ્ન-પાઠકોને રાજસભામાં બોલાવીને આ સ્વપ્નનું રહસ્ય પૂછ્યું. તે એમણે આ ચૌદ મહા-સ્વપ્નોનો અર્થ તારવી આપ્યો.

સ્વપ્ન-પાઠકોએ કહ્યું કે પહેલું ચાર હાંતવાળા હાથીનું સ્વપ્ન એ સૂચવે છે કે તે ચાર પ્રજા પૂર્વે કહેનું છે.

થશે. આ ચાર પ્રકારના ધર્મ તે શ્રમણ, શ્રમણી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાણ્ય છે.

ખીજું સ્વપ્ન છે વૃષભનું. એ સૂચવે છે કે પૃથ્વી પર ધર્મનો રથ અધર્મના કાઢવમાં ખૂંપી ગયો છે. આપનો પુત્ર એ કાઢવમાંથી ધર્મના રથને કાઢનાર ધર્મધારી બનશે.

ત્રીજું કેસરી સિંહનું સ્વપ્ન સૂચવે છે કે જેમ સિંહ કામ જેવા વિકારોણ્ય ઉન્મત્ત હાથીઓનો નાશ કરે છે અને લબ્ય જીવણ્ય વનનું સંરક્ષણ કરે છે એ જ રીતે તમારો પુત્ર નીડરતા, વીરતા અને ઉદારતામાં એક અને અબેડ હશે.

ચોથું લક્ષ્મીદેવીનું સ્વપ્ન સૂચવે છે કે એ વાષિક દાન આપીને તીર્થંકર પદના અપાર ઐશ્વર્યનો ઉપલોગ કરશે.

પાંચમું માળાનું સ્વપ્ન બતાવે છે કે એ ત્રણેય જીવનમાં મસ્તક પર ધારણ કરવા યોગ્ય એટલે કે ત્રિલોક પૂજ્ય થશે.

છઠું ચંદ્રનું સ્વપ્ન સૂચવે છે કે એ સંતાપલયાં સંસારમાં શીતલતા પ્રસરાવશે અથવા તો ચંદ્રમા સમાન શાંતિદાયી ક્ષમાધર્મનો ઉપદેશ આપશે.

સાતમું સ્વપ્ન છે સૂર્યનું અને એનો અર્થ છે કે અજ્ઞાનરૂપી અધિકારનો નાશ કરનાર અને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ ફેલાવનાર સૂરજ જેવો તેજસ્વી થશે.

આઠમું ધનનું સ્વપ્ન સૂચવે છે કે તમારા કુળમાં એ ધન સમાન બનશે.

જ્યારે નવમું કળશનું સ્વપ્ન એનામાં સર્વ સંપત્તિઓ, સમગ્ર શક્તિઓ અને સંપૂર્ણ લબ્ધિઓનો વાસ બતાવે છે.

દસમું સરોવરનું સ્વપ્નદર્શન બતાવે છે કે સંસારના તળાવને કાંઠે બેસીને તરસ્યા રહેલા અને મખમલી છત્ર-પત્રંગ પર આરામ કરવા છતાં થાકેલા લોકોના મન-તનના તાપ દૂર કરનાર સરોવર જેવો બનશે.

અગિયારમું સમુદ્રનું સ્વપ્ન બતાવે છે કે એ સમુદ્રની માફક અનંત જ્ઞાન-દર્શનરૂપ મણિરત્નો ધારણ કરનાર થશે.

બારમું દેવોનું વિમાન એ બતાવે છે કે એની કીર્તિ જિંચે જિંચે દેવલવન સુધી જશે. દેવોને પણ વંધ બનશે.

તેરમું રત્નોની ખાણનું સ્વપ્ન એને ગુણરત્નની ખાણ બતાવે છે.

ચૌદમું અગ્નિની જ્યોતનું સ્વપ્ન એ આત્મજ્યોતિનો ભાવ બતાવે છે.

આ રીતે સ્વપ્ન-પાઠકો કહે છે કે તમારે ત્યાં સર્વ-ગુણસંપન્ન લોકનાયકનો જન્મ થશે. નવેખંડમાં એનું નામ પ્રખ્યાત થશે.

બધું જ વર્ધમાન

આ સમયે રાજા સિદ્ધાર્થ પાસે ખેડૂતો આવે છે અને કહે છે, ‘કારણ કંઈ જણાતું નથી, પરંતુ જમીનના રસકેસ વર્ધમાન છે.’

ગોવાળિયા આવીને કહે છે, ‘રાણીજી, કંઈ નવતર કારણ ઊભું થયું નથી, પણ ગાયોના દૂધ વર્ધમાન છે. ગૌચરમાં ઘાસ વધ્યા છે.’

વનવાસીઓ કહે છે, ‘આંખા એના એ છે ને ફળનો કોઈ પાર નથી. વેલીઓ ફૂલથી અને વૃક્ષો ફળથી લચી રહ્યાં છે.’

નાગરિકો કહે છે, ‘આ વર્ષે ન જાણે સુખાકારી સારી છે. મૃત્યુ ઓછાં થયાં છે અને અકાળ મૃત્યુ તો થતાં જ નથી. મન વિના કારણે ઉત્સાહ-આનંદથી વર્ધમાન છે.’

આ સાંભળી રાજા સિદ્ધાર્થ કહે છે, ‘જો જ્યોતિષી-ઓની આગાહી ફળશે તો મહાન આત્મા જગતમાં આવશે. મારા હૈયામાં પણ કોણ જાણે કેમ હર્ષ વર્ધમાન છે.’

રાણી ત્રિશલાદેવી કહે, કે, ‘મારા મનમાં પણ અપૂર્વ મંગલ થાય છે. આપણે બાળકનું નામ વર્ધમાન રાખીશું?’

માતૃભક્તિનો મહિમા

આવે સમય ગર્ભમાં રહેલો આ મહાન આત્મા વિચારે છે કે, ‘મારી હરફરથી માતાને કેટલું કષ્ટ વેઠવું પડે છે! મારે એના નિમિત્ત બનવું જોઈએ નહિ.’ આમ વિચારીને ગર્ભસ્થ આત્મા સ્થિર થઈને બેસે છે. હાલવા-ચાલવાનું બંધ કરી અકંપ બની જાય છે.

માતા ત્રિશલાના પેટની અકળામણ ઓછી થાય છે, પણ મનની અકળામણ વધી જાય છે. કંઈક અમંગળ

થયું હોય તેવી શંકા-કુશંકા જાગતાં માતા ત્રિશલા કરુણ આકંઠ કરતાં મૂર્છિત થઈ જાય છે. આ સમયે આખું રાજકુટુંબ શોકમાં ડૂબી જાય છે. પોતાના જ્ઞાન વડે આવી જાણ ગર્ભમાં રહેલા મહાન આત્માને થઈ ગઈ.

એણે વિચાર્યું કે ‘મેં જે કાર્ય સુખને માટે કર્યું, તેનાથી ઊલટું દુઃખ જ નિષ્પન્ન થયું.’ આથી એમણે હરફર શરૂ કરી દીધી અને માતાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ગર્ભમાં આવ્યાને સાડા છ મહિના થયા હતા ત્યારે આ ઘટના બની, પણ એની એ મહાન આત્મા પર પ્રગાઠ અસર થઈ.

એમણે વિચાર્યું, માતાનો પુત્ર તરફ કેવો અજબ પ્રેમ હોય છે ! એમાં દુઃખ એને સુખ લાગે છે. સંસારમાં માતાની સેવાથી કોઈ મોટો ધર્મ નથી. હજી હું ગર્ભમાં છું, માતાએ મારું સુખ પણ જોયું નથી છતાં કેટલો બધો પ્રેમ ! આ સમયે જ લગવાન મહાવીરે અભિચ્છદ કર્યો કે માતાપિતાની જીવિત અવસ્થામાં હું દીક્ષા લઈશ નહિ. આમ લગવાન મહાવીરે પહેલો પાઠ આપ્યો માતૃ-ભક્તિનો.

વર્ષના બાર મહિનામાં ચૈત્ર મહિનો ઉત્તમ માનવામાં આવે છે. શ્રીકૃષ્ણે લગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે, ‘માસાનાં મધુ-માસોઽસ્મિ — હું મહિનાઓમાં માધવ માસ — ચૈત્ર માસ છું.’ આ ચૈત્ર માસમાં જ ચૈત્ર વદ આઠમે લગવાન ઋષભ-દેવનો જન્મ થયો હતો. ચૈત્ર સુદ તેરસને દિવસે હસ્તોત્તરા નક્ષત્રના ચોત્રમાં મધ્યરાત્રિએ વર્ધમાનનો જન્મ થયો હતો.

છપ્પન દિક્કુમારીઓ આ જન્મ-ઉછરંગમાં ભાગ લેવા હાજર થઈ, તો જન્મેત્સવ માટે ચોસઠ દેવરાજ ઇન્દ્રો પવિત્ર જલનો અભિષેક કરવા લાગ્યા.

વર્ધમાન બાળપણથી જ નીડર અને બળવાન હતા. સાત વર્ષના વર્ધમાન એકવાર આંબલી-પીપળી દાવ રમી રહ્યા હતા. આવે સમયે ઝાડના થડની આસપાસ સાપ વીટાળાઈ ગયો. જે બાળકો નીચે હતા તે જીવ લઈને નાઠા, ઉપર હતા તે ડાળને વળગી પડ્યા, પણ એમના શરીર થરથર કાંપવા લાગ્યાં. પરંતુ વર્ધમાનના મનમાં કોઈ બીક નહોતી, સાપનો સહેજે ડર નહોતો. એમણે સાપને પૂંછડીથી પકડીને દૂર ફેંકી દીધો.

વર્ધમાને બીજો પાઠ આવ્યો નિર્ભયતાનો, અભયનો. અભય વિના આત્મિક ઉન્નતિ નથી. જે ડરે તેને સહુ ડરાવે, અભય આગળ કોઈનું કશું ન ચાલે.

ખરેખર મહાવીર છો !

એક દેવે અઘોરીનું રૂપ લઈને વર્ધમાનના આ અભયની કસોટી કરી. આઠ વર્ષની વયના વર્ધમાન ગામની બહાર બીજા છોકરાઓ સાથે રમત રમતા હતા. આમાં હારેલા છોકરાની પીઠ પર જીતનાર જેસે એવો ખેલ ખેલાતો હતો. આ સમયે એક દેવ બાળસ્વરૂપ લઈને રમવા આવ્યો અને હાથે કરીને હારી ગયો. વર્ધમાનને એણે પીઠ પર ચડાવ્યા અને પછી તો પળવારમાં એણે પોતાનું શરીર ઊંચું કર્યું, તો સાત તાડ જેટલો ઊંચો પિયાશ બમી ગયો. દેવે તીણી

કિકિયારી કરી. એના માથામાંથી મોટી જટા નીકળી આવી. એની આંખો લાલધૂમ બની ગઈ. બીજાં બાળકો તો ભયથી ભાગી ગયા, પણ વર્ધમાનની આંખોમાં બીક નહોતી કે શરીર પર સહેજે કંપારી નહોતી. એમને તો બાળે હાથી ખર બેઠા હોય એવી નિરાંત લાગતી હતી.

એમણે એના ખભા પર બેઠા બેઠા એવી તો મુક્કીઓ મારી કે દેવ વેદનાથી ચીસ પાડી ઊઠ્યો. એનું પિશાચનું વિકરાળ રૂપ સમેટી લઈ એ નાનકડો કિશોર બની ગયો. બીજા બાળુ નગરમાં હાહાકાર મચી ગયો હતો. વર્ધમાન સિદ્ધાર્થ રાજાનો રાજકુમાર હતો માટે નહિ, પણ એ જનતાનો વડાલો હતો. સહુની આંખની કીકી જેવો હતો. બધાએ દેવના ખભા પર બેસીને આવતા વર્ધમાનને જોયા. કેટલાક મારવા દોડ્યા તો વર્ધમાને કહ્યું,

‘ના એને મરાય નહિ. પાપીને પાપનું ભાન થાય એ જ એને થયેલી સૌથી મોટી સજા છે. એને સજા કરનારા આપણે કોણ? માટે એને ક્ષમા આપો અને છોડી મૂકો.’

સહુએ વર્ધમાનની વાત માની ત્યારે પેલા દેવે જતાં-જતાં કહ્યું, ‘આપની જેટલી પ્રશંસા દેવરાજ ઇન્દ્રે કરી હતી, તેનાથી પણ આપ વધુ ધીર અને વીર છો. તમે અરેખર મહાવીર છો.’

મહાવીર નિશાળે ગયા, પણ આવા પુરુષોને નિશાળ આસ કંઈ આપી શકતી નથી. શિક્ષક એમનું જ્ઞાન બેઈને આશ્ચર્ય પામ્યા અને કહ્યું કે ‘મહાવીરને ભણાવવાનો પ્રયત્ન

એ સૂરજને સમજાવવા દીવો ધરવા બરાબર છે.' નાનપણથી જ ઊંડો વિચાર કરતાં મહાવીરે સંસારને દુઃખી જોયો. એમણે જોયું કે બીજાને દુઃખ આપવું ગમે છે, પણ પોતાને તો એ દુઃખનો પડછાયો પણ ગમતો નથી. એમણે વિચાર્યું કે જેવો જીવ આપણો છે, તેવો જ સહુનો જીવ છે. જેમ આપણને જીવવું ગમે છે તે જ રીતે સહુને જીવવું ગમે છે.

एवं खु नाणिणो सारं, जं न हिंसति किंचण ।

अहिंसासमयं चेव पयावन्तं विचाणिया ॥

[કોઈને પણ પીડા ન કરવી એ જ્ઞાનીઓ માટે સારરૂપ છે. અહિંસાનું એટલું તાત્પર્ય સમજાય તોય ઘણું છે.]

બાહ્ય યુદ્ધથી શું વળે ?

માણસનાં સુખ અને દુઃખનું કારણ મોહ અને ઈર્ષ્યા, રાગ અને દ્વેષ છે. એમણે જોયું કે અંકુશમાં નહિ રાખવામાં આવેલા રાગ અને દ્વેષ જેટલું નુકસાન કરે છે, તેટલું અત્યંત તિરસ્કાર પામેલો બળવાન શત્રુ પણ કરતો નથી. જેમ બતક ઈંડામાંથી અને ઈંડું બતકમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે તૃણા મોહમાંથી અને મોહ તૃણામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. શક્તિ, બળ કે તાકાત ગમે તેટલા મોટા હોય, પણ પ્રેમ કે દયાથી વિશેષ મોટા નથી. એમને મનમાં એમ થાય છે કે જગતમાં પ્રેમ અને દયાનું મારે સામ્રાજ્ય સ્થાપવું છે. વર્ધમાનના વિચારો અનેરા છે. એ સમયે ક્ષત્રિયો ઘોર યુદ્ધ કરતા અને શત્રુને શત્રુ ગણીને મોટો સંહાર કરતા. જ્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યું કે બાહ્ય યુદ્ધોથી શું

વળે ? પોતાની ભાત સાથે જ સ્વયં યુદ્ધ કરે. પોતે પોતાની ભાતને જીતવાથી જ સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકશે.

અપ્પાણમેવ જુજ્ઞાહિ, કિં તે જુજ્ઞેણ વજ્જઓ ।

અપ્પાણમેવ અપ્પાણં, જહાતા સુહમેદપ ॥

[એમણે કહ્યું કે દુર્જેય યુદ્ધમાં જે હજારો યોદ્ધાઓને જીતે છે તેને બદલે જે એકલો પોતાની ભાતને જીતે છે તેનો એ વિજય પરમ વિજય ગણાય.]

આમ વિચારતાં મહાવીરને સંસારનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, પરંતુ માતા-પિતા દુઃખી થતાં હતાં. મહાવીર અઠ્ઠાવીશ વર્ષના હતા ત્યારે એમનાં માતા-પિતા મૃત્યુ પામ્યાં અને એમણે સંન્યાસ સ્વીકારવાની તૈયારી કરી, પરંતુ મોટાભાઈ નંદીવર્ધનને કહ્યું કે માતા-પિતાના વિયોગનો ધા હજી તાજો જ છે અને એમાં એકાએક બંધુવિયોગ તે સહન કરી શકીશ નહિ.

મોટાભાઈ નંદીવર્ધનની ઇચ્છાને માન આપીને વર્ધ-માન બે વર્ષ સંસારમાં રહ્યા, પરંતુ એમને મન તો શહેર અને વન સરખાં જ હતાં. રાજમહેલમાં પણ તપસ્વી જેવું જીવન જીવતા હતા. વિશાળ રાજમહેલના એકાંત ભાગમાં બેસીને મોટાભાગનો સમય ચિંતનમાં પસાર કરતા હતા. આમ એક વર્ષ પસાર થઈ ગયું. બીજા વર્ષથી એમણે દાન આપવા માંડ્યું. રોજ સવારે એક પ્રહર સુધી તેઓ દાન આપતા. સોનું અને રૂપું, ધન અને ધાન્ય એ બધું જ વહેંચી દીધું. અનેક ગરીબોની ભૂખ ભાંગી અને વર્ષમાને

અશોકવૃક્ષની નીચે પોતાના હાથે જ પંચમુષ્ટિક લોચ કર્યો. સાધુ જીવનની મહાન પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી :

‘આજથી હું કોઈ પણ જાતનું પાપકામ મન, વચન અને કાયાથી કરીશ, કરાવીશ કે અનુમોદીશ નહિ. મારી સંપૂર્ણ આત્મશુદ્ધિ કરીશ.’

સાધનાના પંથે

આ સમયે સહુની એક આંખમાં હર્ષ તો બીજી આંખમાં આંસુ હતાં. સહુના હૈયાં ખળભળી ઊઠ્યાં હતાં. મોટાભાઈ નંદીવર્ધન વર્ધમાનની લાવનાને જાણતા હતા, એટલે એમણે ભારે હૈયે રજા તો આપી, પરંતુ આ વિદાય સમયે મન મોકળું કરીને રડી પડ્યા.

વર્ધમાનનું મન હવે જગતના મોહ કે શોકમાં ઘસડાય તેવું નહોતું. એમની નજર સાધના પર હતી, અને એથી જ પળવારમાં એમણે ઘરને વન અને વનને ઘર બનાવી દીધું. ત્રીશ વર્ષની વયે વર્ધમાને સંસારનો ત્યાગ કર્યો. ઇન્દ્રિયવિજય અને આત્મસિદ્ધિની આ યાત્રા હતી. રજપૂતને પણ પાણી પીવડાવે તેવું પરાક્રમ હતું. એમણે વસ્ત્ર અળગાં કર્યાં. આ વખતે દેવરાજ ઇન્દ્રે એમના ખભા ઉપર સુંદર એવું દેવદ્રવ્ય વસ્ત્ર નાખ્યું.

મહાવીર ચાલી નીકળ્યા. એ સમયે સોમશર્મા નામનો એક બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો. એણે દાન માગ્યું. મહાવીર પાસે બીજું કંઈ નહોતું, એટલે તેમણે પોતાના ખભે રહેલા વસ્ત્રમાંથી અધું વસ્ત્ર ફાડીને આપી દીધું. બ્રાહ્મણ વસ્ત્ર લઈ

પાછો વળ્યો. એ વસ્ત્ર ભારે કિંમતી હતું. વસ્ત્ર તૂણુનરે
પ્રાહ્મણને કહ્યું કે બીજું અડધું વસ્ત્ર લઈ આવ તો તૂણીને
આપું વસ્ત્ર બનાવી દઉં. ખૂબ દામ ઉપજશે.

પ્રાહ્મણ મહાવીરની પાછળ ચાલ્યો. વસ્ત્ર માગતાં
તેની જીભ ન ચાલી, પણ એકવાર તેમના ખભા પરથી એ
વસ્ત્ર સરી પડ્યું. પ્રાહ્મણે એ લઈ લીધું. મહાવીરને તો
એની ચિંતા જ નહોતી, ત્યાર પછી તેમણે નવું વસ્ત્ર
ન સ્વીકાર્યું.

जे ममाह्वमहं जहाइ, से जहाइ ममाह्वं ।

[જે મમત્વભાવનાનો ત્યાગ કરે છે, તે મમત્વનો પરિત્યાગ
કરે છે.]

આ ઘટનામાં જેમ લગવાનની પરમ કરુણા જોવા
મળે છે, એ જ રીતે સ્વ-દેહ પ્રત્યેની ઉત્કૃષ્ટ અનાસક્ત વૃત્તિ
દેખાય છે. સંન્યાસ લીધાની પહેલી રાત્રે જ એમના
સમભાવની કસોટી કરે તેવો બનાવ બન્યો. રાજકુમાર
વર્ધમાન હવે શ્રમણ વર્ધમાન બની ગયા હતા. ઐશ્વર્યની
નાગુક પુષ્પશય્યા પરથી સાધનાના કઠિન કંટકછાયા પંથ
પર એમણે કદમ માંડ્યાં હતાં.

તેઓ કર્માર ગામની બહાર રાત્રે કાઉસગ્ગ કરીને
ઊભા હતા, ત્યારે એક ગોવાળ એમને એના બળદ
સંભાળવાનું કહીને ગયો. મોડો મોડો પાછો આવ્યો ત્યારે
બળદ ન મળે. ધ્યાનસ્થ મહાવીર પાસેથી જવાબ ન મળતાં
એમણે નદીના કિનારે કિનારે, બિંચે ટેકરા પર, બિંડા

નાળામાં અને ગાઢ જંગલના ખૂણે ખૂણે તપાસ કરી. કયાંય બળદ ન મળતાં રખડીને થાકેલો ગોવાળ ખિન્ન ચિત્તે પાછો ફરતો હતો, ત્યારે બળદોને મહાવીર પાસે જોયા અને એનો ગુસ્સો લભૂકી ઊઠ્યો. આ સમયે એ બળદની રાશ લઈને મારવા ગયો, પરંતુ ઇન્દ્રે આવીને એને પકાર્યો. ગોવાળને કહ્યું, ‘કેવો મૂર્ખ છે તું? જેને તું ચોર સમજે છે તે તો રાજા સિદ્ધાર્થના તેજસ્વી પુત્ર વર્ધમાન છે. રાજ-વૈભવને ઠોકરે મારીને આત્મસાધના કરવા નીકળ્યા છે, ત્યારે તે તારા બળદની ચોરી કરશે? દુઃખ એ વાતનું છે કે તું પ્રભુ પર પ્રહાર કરી રહ્યો છે.’

ગોવાળ ધૂજવા લાગ્યો અને એણે મહાવીરનાં ચરણ પકડી લીધાં, મહાવીરની આંખોમાં અસીમ કરુણા છલકાઈ રહી હતી. દેવરાજ ઇન્દ્રે કહ્યું, ‘સાધનાના વિકટ પંથમાં આવા મૂઢ માણસો આપને વિના કારણે હિરાન-પરેશાન કરશે, તો મને આપની સેવામાં રહી કષ્ટનિવારણની તક આપો. આવતા સાડાબાર વર્ષ સુધીના સાધનાકાળમાં હું સાથે રહી આપની સંભાળ રાખીશ.’

દેવરાજ ઇન્દ્રની વાત સાંભળીને મહાવીરે કહ્યું, ‘આત્મસાધકના જીવનમાં આજ સુધી એ કદી બન્યું નથી અને બનશે પણ નહિ. કોઈ બીજાની મદદ વડે આત્મ-સિદ્ધિ કે આત્મમુક્તિ સાંપડી શકે નહિ. સાધકનો તે આદર્શ છે. ‘યગો ચરે સ્વર્ગવિસાજકવ્વો — તે એકલો સ્વ-પુરુષાર્થથી જ આગળ વધતો રહે છે. દરેક જીવની પોતાની

મુક્તિ પોતાના ઉદમ, બળ, વીર્ય અને પરાક્રમ પર જ નિર્ભર છે.’

પાંચ અંકદ્વય

એકલવીર મહાવીર આગળ વધ્યા. ક્યાંક ખંડેરમાં તો કદીક સ્મશાનમાં, કોઈ ગાઢ જંગલમાં કે ઊંડી ખીણમાં એ ધ્યાન લગાવીને બેસી જાય છે. તપ પણ સાથોસાથ આદ્યા કરે છે. એવામાં મોરાક સન્નિવેશમાં દુર્ઘજ્જંત તાપસોના વિશાળ આશ્રમમાં આવ્યા. આ આશ્રમ ગોચરોની યાસે એક સુંદર ઝરણાંને તીરે આવ્યો હતો. એના કુલપતિ લગવાનના પિતા સિદ્ધાર્થના પરમ મિત્ર હતા. એમના મધુર આગ્રહને માન આપીને મહાવીર ત્યાં રહ્યા. આશ્રમના કુલપતિએ એમને રહેવા માટે ઘાસની ઝૂંપડી આપી. મહાશ્રમણ મહાવીર અહીં ચાતુર્માસ રહ્યા. હજી વરસાદ પડવો શરૂ થયો નહોતો, તેથી નવું ઘાસ થયું નહોતું. ભૂખી ગાયો એમની ઝૂંપડીના સૂકા ઘાસને ખેંચી કાઢવા લાગી. તાપસો તો લાકડીઓ મારીને પથુને લગાડતા હતા, પરંતુ મહાવીર તો સતત ધ્યાનમગ્ન જ રહેતા.

દીક્ષા લેતી વખતે એમના શરીર પર લગાડેલા સુગંધિત દ્રવ્યોને કારણે કેટલાય કીડા, પતંગિયા, ડાંસ અને મચ્છર જેવા જીવો દંશ મારતા હતા, પણ મહાવીર તો આ બધાથી નિર્લેપ હતા. ખીજા તાપસોને થયું કે દિવસ-સર લાકડીઓ લઈ લઈને તેઓ એમની ઝૂંપડીઓનું રક્ષણ કરે છે અને મહાવીર તો સહેજે સાચવતા નથી. તાપસો

તેમની નિંદા કરવા લાગ્યા. આશ્રમના કુલપતિ પાસે વાત પહોંચતાં એમણે પણ કહ્યું, ‘પક્ષીઓ પણ પોતાના માળાની રક્ષા કરે છે તો આપ રાજકુમાર થઈને પણ આટલી ઉપેક્ષા કેમ કરો છો?’

મહાવીર ધ્યાનસ્થ હોવાથી કશું બોલ્યા નહિ, પણ મનોમન વિચારવા લાગ્યા કે ઘરપરિવારનો ત્યાગ કરનાર સાધક શૂંપડીની મમતામાં ફસાઈ ગયો! સાધના માટે મારા ઘરનો ત્યાગ કર્યો, હવે શું પરાઈ શૂંપડીમાં ફસાઈને સાધનાને ભૂલી જાઉં? મારો સાધના-દીપ વૃક્ષની નીચે, ગુફામાં કે ખંડેરમાં – ગમે ત્યાં ઝળહળી શકે તેમ છે. આથી કુલપતિની અનુમતિ લઈને પરમ સદ્ગુણ સાથે લગવાને ત્યાંથી વિહાર કર્યો. પણ એ વખતે એમણે પાંચ સંકલ્પ કર્યા : (૧) અપ્રીતિ થાય તેવા સ્થળે ન રહેવું, (૨) સદા ધ્યાનસ્થ રહેવું, (૩) પ્રાયઃ મૌન રાખવું (૪) હાથમાં જ, કરપાત્રથી ખાવું અને (૫) ગૃહસ્થોની ખુશામત ન કરવી. આ પાંચ સંકલ્પો લગવાન મહાવીરની ત્યાગની ખુમારી બતાવે છે. વડલાના ખીજ જેવી આ પ્રતિજ્ઞામાંથી એમના જીવનમાં સંયમનો ઘેઘૂર વડલો વિકસી ઊઠ્યો. પરંતુ આ સંકલ્પોને કારણે સારાં અનુકૂળ નિવાસસ્થાનો એમને માટે અશક્ય બન્યાં. ઉજ્જડ અરણ્યો, ખંડેર મહાલયો અને ભૂનિયાં મકાનો જ તેમનાં નિવાસસ્થાન બન્યાં. પણ મહાવીર એ તો મહાવીર! એમના સંકલ્પને લય કે ક્ષોભ સહેજે ઢગાવી શકે નહિ.

શૂલપાણિ યક્ષનો ઉપદ્રવ

દુર્ધજ્જંત તાપસોના આશ્રમમાંથી વિહાર કરી લગવાન મહાવીર અસ્થિગ્રામમાં આવ્યા. આ આખું ગામ ઉજ્જઠ હતું. મોટાભાગનાં ઘરો ખંડેર જેવાં હતાં. ચારેબાજુ હાડપિંજરનાં અસ્થિ વેરાયેલાં હોવાથી લોકો એને અસ્થિ-ગ્રામ કહેતા હતા. આ ગામના પાદરમાં આવેલા મંદિરમાં શૂલપાણિ નામનો એક રૌદ્ર યક્ષ રહેતો હતો. એને માણસના શરીરની ગંધ તરફ એટલી નફરત હતી કે જે માણસ મંદિરમાં રાત્રિનિવાસ કરે તે સવારે મરેલો જ જોવા મળે. આ યક્ષ રાત્રે માણસને ડરાવે, કંઈ કંઈ ચાળા કરે અને બીકમાં ને બીકમાં માણસ મરી જાય. બીક પોતે લયંકર નથી, પણ બીકની બીક વધુ લયાવડ છે. મંદિરનો પૂજારી ઇન્દ્ર શર્મા પણ એનાથી લયબીત હતો. પણ મહાવીરને ડર કોનો? એમણે કહ્યું, ‘હું અલય છું. કોઈથી ડરતો નથી અને કોઈને ડરાવતો નથી. હું તો મંદિરમાં જ રાત-વાસો કરીશ.’

અંધારું થયું. મંદિરનો પૂજારી પણ ચાલ્યો ગયો. મહાવીર તો કાઉસગ્ગ ધ્યાને ઊભા હતા, ત્યારે વીજળીના જેવું ચમકતું લયંકર શૂલ હાથમાં લઈને શૂલપાણિ યક્ષ પ્રગટ થયો. જાણે રૌદ્ર રસ દેક ધારણ કરીને આવ્યો ન હોય! માનવનો ભક્ષ મળશે એમ માનીને યક્ષ ફર અદૃહાસ્ય કયું. ભલભલા એ અદૃહાસ્યથી ફાટી પડતા હતા, પરંતુ મહાવીર તો વજ્રની માફક અવિચલ અને અવિકલ

ઊભા રહ્યા. યક્ષ હાથી, પિશાચ અને સાપ બન્યો. મહાવીરનાં ના અંગોને કોચ્યા અને દંશ દીધો. પોતાની દિવ્ય દેવ-શક્તિથી મહાવીરના આંખ, કાન, નાક, માથું, પીઠ વગેરેમાં ભયંકર વેદના ઉત્પન્ન કરી, પરંતુ મહાવીર તો ‘મેરુવ્વ વાણ બક્ષમાણો’—સુમેરુની જેમ અકંપિત રહ્યા. આખી રાત અનેક ભયંકર વીતકો સાથે પસાર થઈ; પણ આખરે શૂલપાણિ યક્ષ થાકીને લોથ થઈ ગયો. એનું રાક્ષસી બળ મહાવીરના આત્મબળ આગળ પરાજિત થયું. ધીરે ધીરે એનું હૃદયપરિવર્તન થતાં એ મહાવીરનાં ચરણોમાં નમી પડ્યો અને બોલ્યો, ‘પ્રભુ! મને ક્ષમા આપો. મેં આપને ઝોળખ્યા નહિ.’

મહાવીરે કહ્યું, ‘ક્ષમા તો શત્રુને હોય, તું તો મારો મિત્ર છે.’

યક્ષને આશ્ચર્ય થયું, ‘હું મિત્ર? અને તેય તમારો? મેં તો તમને કેટલો બધો સંતાપ આપ્યો છે!’

મહાવીરે કહ્યું, ‘મારો તો શું, તું જગત આખાનો મિત્ર થઈ શકે તેમ છે. તું ક્રોધ અને ધૂણાને વશ થઈ માનવનાં હાડકાં સાથે ખેલ ખેલતો હતો, પણ એ ફૂર હિંસા તને કદી શાંતિ આપી શકશે નહીં. ક્ષમા અને પ્રેમથી જ શાંતિનો આવિષ્કાર થાય છે. આ ગામ સાથે તને વેર છે એ હું જાણું છું, પણ વેરનું ઓસડ વેરમાં નથી, પ્રેમમાં છે.’

ઊની ઊની ધરતી પર મેઘ વરસે તેમ મહાવીરના શબ્દોએ યક્ષના બળબળતા હૃદયને શાંત કર્યું. એના અંતરમાં પ્રેમ અને કરુણાનાં શીતલ જલ ઉભરાયાં.

વિહાર કરતાં લગવાન ફરી મોરાકઆમમાં આવ્યા. અહીં અરઘ્નદક જાતિનો પાખંડી જ્યોતિષી અજ્ઞાની અને અંધશ્રદ્ધાળુ લોકોને ચમત્કારની વાતોથી ભોળવતો હતો. લગવાનના અપૂર્વ ધ્યાન અને તપની સહજ સિદ્ધિઓને લીધે આવા અરઘ્નદકોનો પ્રભાવ ઓછો થયો.

ક્ષમા એ જ ભૂષણ

દક્ષિણ વાચાલાથી ઉત્તર વાચાલા ખાનુ લગવાન વિહાર કરી રહ્યા હતા ત્યારે ચંડકૌશિક સર્પને બોધ આપ્યો. એ પછી સંગમ નામના એક દેવે લગવાન મહાવીરને અનેક ઉપસર્ગો કર્યા, પરંતુ લગવાનનું મુખ સુવર્ણ જેવું ચમકી રહ્યું હતું. જાણે મધ્યાહ્નનો સૂર્ય ન હોય ! છ-છ માસ સુધી એણે મહાવીરને અગણિત દુઃખો આપ્યાં, છતાં મહાવીર પોતાના સાધનામાર્ગે અવિચળ રહ્યા ! હતાશ અને નિરાશ સંગમદેવ મહાવીરના પગમાં આવીને પડ્યો. થાકેલા અને હારેલા સંગમે ગળગળા અવાજે કહ્યું,

‘હું સંગમ. મેં આપને ઓળખ્યા નહિ. માણસ તો શું, દેવોને પણ આપ પૂજ્ય છે. અદ્ભુત છે આપનો આત્મવિજય, અનેરી છે આપની ક્ષમા અને સહનશીલતા.’

છ-છ મહિનાથી હેરાન થતા મહાયોગી મહાવીરના મુખની એક રેખા પણ ન બદલાઈ. એમના કંઠસ્રાપૂર્ણ હૃદયમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, ‘અરેરે ! આ બિચારા જીવનું શું થશે ?’

અને લગવાનના કમળ જેવાં લોચન વિકસ્યાં. એ લોચનને છેડે એ આંસુ હતાં. એ આંસુ જોઈને સંગમ નાચ્યો અને બોલ્યો, ‘ઓહ ! ક્ષમાશીલ પ્રભુનાં કરુણા-ભીનાં લોચન જરૂર મુજ અપરાધીનું કલ્યાણ કરો.’

આ દશ્યનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે :

કૃતાપરાધેऽપિ જને કૃપામન્થરતારયોઃ ।
ઈષદ્વાળ્પાર્દ્રયોર્મદ્રં શ્રીવીરજિનેનેત્રયોઃ ॥

[અપરાધી પ્રત્યે પણ જેમનાં નેત્રોમાંથી દયાભાવ નીતરે છે, તે તેમના પ્રત્યેની કરુણાથી જેમનાં નેત્રોના ખૂણા આંસુથી ભીંજાયેલા છે : એ લગવાન મહાવીરનાં નેત્રો કલ્યાણકારી હો !]

એકવાર લગવાન મહાવીરને વિચાર આવ્યો કે કર્મોની વિશેષ નિર્જરા કરવા માટે કોઈ એવા સ્થળે જવું જોઈએ કે જ્યાં માણસ માણસનો શત્રુ હોય. સંત-સાધુ એટલે શું તે કોઈ સમજતું ન હોય. ન કોઈ પિછાણ હોય, કે ન કોઈ ઓળખાણ હોય. એમને અહિંસાધર્મની, પ્રેમધર્મની પરીક્ષા કરવી હતી, આથી તેઓ રાઠ નામના અનાય પ્રદેશમાં ગયા. જ્યાં વિચરવું અત્યંત દુષ્કર હતું. અહીં લોકો તેમના દેહનું માંસ કાપી ગયા, કૂતરાઓ અંગે અંગે બટકાં ભરી માંસ તોડી ગયાં. કૂર મનુષ્યોએ લગવાનના સુંદર સરીર પર ઉઝરડા કર્યા. આ વખતે એમના એક શિષ્યે કહ્યું, ‘ખેર ! મારવા માટે નહિ, પણ હરાવવા માટે એકાદ લાકડી સાથે રાખીશું ?’

મહાવીરે કહ્યું, ‘તોય આપણી અહિંસાનું વ્રત તૂટે.’

અહીં જીવ જવા સુધીના ઉપસર્ગો આવ્યા, તોય ભગવાન મહાવીર સહેજે ન ડગ્યા. ‘આચારાંગ સૂત્ર’માં કહ્યું છે :

સુગં સંગમ-સીમેષા. સંવુદે તત્થ સે મહાવીરે ।

પડિસેવમાણે કરુસાદ્ અચ્ચલે ભગવં રીડત્યા ॥

[જેવી રીતે બખ્તરધારી યોદ્ધાનું શરીર યુદ્ધમાં અક્ષત રહે છે, એ જ રીતે અચલ ભગવાન મહાવીરે અત્યંત કષ્ટો હોવા છતાં પોતાના સંયમને અક્ષત રાખ્યો.]

પાપનો વિપાક

પોતાની સાધનાકાળના બારમા વર્ષે ભગવાન છમ્માણિ ગામના સીમાડે એક વૃક્ષ નીચે ધ્યાનમુદ્રામાં બિલા હતા. દીક્ષાના પહેલા દિવસે જેવો બનાવ બન્યો હતો, તેવો જ બનાવ ફરી બન્યો. એક ગોવાળ પોતાના બળદોને મહાવીરની પાસે મૂકીને કંઈ કામકાજ માટે ગયો. ભગવાન મહાવીર તો ધ્યાનમાં હતા તેથી એમણે ગોવાળને કંઈ જવાબ ન આપ્યો, પરંતુ ગોવાળ તો મૌનને સંમતિ માનીને ચાલ્યો ગયો. બળદો તો ચરતા-ચરતા આસપાસની ઝાડીમાં છૂપાઈ ગયા. પોતાના બળદોને ન જોતાં એણે પૂછ્યું,

‘અરે સાધુ મહારાજ ! મારા બળદ ક્યાં છે ?’

પણ કશો જવાબ મળ્યો નહિ. ફરીવાર પૂછ્યું પણ મહાવીર તો ધ્યાનસ્થ હતા, તેથી કંઈ સીતે જવાબ મળે ? એવાજના હુસ્સાનો ખર ન રહ્યો. એ જોલ્યો, ‘આજનાંથી વ્રત કહું’

છું તોય કશું બોલતો નથી અને દેખાડતો પણ નથી. તારે તો કાન છે કે કોડિયાં ? કાનમાં તેલ નાખીને જિલો છે ! તારે માટે કાન નકામા છે; લાવ હમણું જ પૂરી દઉં.’

આમ કહીને જડ ગોવાળ બે શૂળ લઈ આવ્યો. એ જડાં દર્ભમૂળના ખીલા જેવા છેડા એણે મહાયોગીના કાનમાં નાખ્યા અને પછી રખેને કોઈ આ શૂળ કાઢી નાખે એમ વિચારી એના બહાર રહેલા છેડા કાપી નાખ્યા. આમ છતાં મહાવીરના મુખમાંથી એક ઉંહકારો પણ ન નીકળ્યો.

એ પછી ભગવાન મહાવીર મધ્યમા નગરીમાં આવ્યા. સિદ્ધાર્થ નામના વણિકને ત્યાં લિક્ષા લેવા ગયા. સિદ્ધાર્થને ઘેર ખરક નામનો કુશળ વૈદ્ય આવ્યો હતો, એણે કાષ્ઠ-શલાકા ખોસેલી શોધી કાઢી અને અપાર પ્રયત્ને એ શૂળો બહાર કાઢવામાં આવી. પણ જ્યારે આવું કષ્ટ આપનારાની સહુએ ટીકા કરવા માંડી, ત્યારે ભગવાને કહ્યું,

‘આમાં ગોવાળિયનો કશો દોષ નથી, મારું જ કરેલું હું લોગવું છું. મારા અઢારમા પૂર્વભવમાં હું ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ નામનો રાજા હતો. અને મેં જ ભાન બૂલીને મારા શય્યાપાલકના કાનમાં ધગધગતું સીસું રેડાવ્યું હતું. તે પાપનો જ આ વિપાક છે. પોતે કરેલાં કર્મ સહુએ લોગવવાં જ પડે છે. પછી તે લોગી હોય કે ત્યાગી હોય.’

ભગવાનને પ્રથમ ઉપસર્ગ કર્મરઆમમાં એક ગોવાળે કર્યો હતો અને અંતિમ ઉપસર્ગ પણ એક ગોવાળ દ્વારા જ થયો. એમના સાધનાકાળમાં અનેક ઉપસર્ગો આવ્યા,

છતાં તેઓ આ ઉપસર્ગકર્મમાં સદા-સર્વદા શાંત રહ્યા. કોઈનીય પ્રત્યે દ્વેષ કે રોષ રાખ્યો નહિ. વિરોધી હોય કે વિના કારણે પજવનારો હોય, પણ દરેક પ્રત્યે એમના હૃદયમાં સ્નેહનો સાગર ઊભરાતો હતો. દેવ, દાનવ, માનવ અને પશુઓએ એમને લીધણ કષ્ટ આપ્યાં, તેમ છતાં ભગવાને મન, વચન અને કાયાને વશ રાખી આ બધું સહન કર્યું અને આત્મસાધનાને માર્ગે સતત ઉત્કર્ષ સાધતા રહ્યા. મૂશળધાર વરસાદ હોય કે કારમી ઠંડી હોય. આંધી હોય કે તોફાન હોય તોપણ એમનો સાધનાદીપ સતત જલતો રહ્યો.

ભગવાને અહિંસાનો અહાલોક જગાવ્યો હતો, પરંતુ માનવજાત હિંસામાં સરી પડતી હતી. સત્તાના શોખીનો યુદ્ધનો મોહ ક્યાં આજેય ત્યજી શકે છે? આવી લડાઈમાં વિજયી બનનાર, હારેલી પ્રજાનું સોનું-રૂપું લૂંટી જાય અને યુવાન સ્ત્રી-પુરુષોને પકડીને બજારમાં વેચવામાં આવે. આવી રીતે કૌશાળી નગરીએ હમણાં જ વિજય મેળવ્યો હતો. આ નગરીમાં ભગવાન રોજ શિક્ષા માટે આવે છે. ઘેર ઘેર ફરે છે, પણ શિક્ષા લીધા વિના પાછા જાય છે. આમ ને આમ છ મહિના પસાર થાય છે. છ-છ મહિનાથી એમણે અન્નનો એક ઢાણો પણ શિક્ષારૂપે લીધો નથી. ભર્યા સાગરમાં માછલી તરસી રહે તેવું કૌશાંબીની પ્રજાને લાગ્યું. આખી નગરી - પછી તે રાજા હોય કે અમાત્ય હોય, વેપારી હોય કે ધર્મશાસ્ત્રી હોય પણ બધા જ પોતપોતાના + સ્વકર્મની

તુલાને જોખવા લાગી ગઈ. પાપ શું, પુણ્ય શું, ન્યાય શું અને અન્યાય શું એના જ વિચાર સર્વત્ર થવા લાગ્યા.

એક દિવસ ખખર મળી કે ધનાવહ શેઠની એક ગુલામ સ્ત્રી ચંદનખાળા પાસેથી લગવાને અડદના ખાકળા વહોર્યા અને લોજન કર્યું. લોકોનો પ્રવાહ ધનાવહ શેઠના ઘર તરફ વહી નીકળ્યો. પણ થોડીવારે સહુને ખખર પડી કે જેને ગુલામ માનતા હતા તે તો ચંપાનગરના રાજાની પુત્રી હતી. ખુદ કૌશાંબીના રાજાની લાણેજ હતી. આ જોઈને સહુ કહેવા લાગ્યા કે લડાઈ કેવી ખરાબ છે ! જેમાં માનવી પોતે જ પોતાના સ્વજનોને હણે છે.

આત્મામાંથી પરમાત્મા

મહાવીરે જગતને આત્માની અને શરીરની શક્તિની પરીક્ષા કરી બતાવી. એમણે સાધનાકાળના સાડા ખાર વર્ષ દરમિયાન ફક્ત ૩૪૯ દિવસ અને તેય એક જ ટંક જે મળ્યું તે લોજન લીધું. ખાકીના તમામ દિવસોમાં પાણી વાપર્યા સિવાયના ઉપવાસ કર્યા. એમની આ ઉચ્ચ તપશ્ચર્યામાં એક છ-માસી તપ, એક છ મહિનામાં પાંચ દિવસ ઓછાનું તપ, નવ ચતુર્માસી, બે ત્રૈમાસિક, બે સાર્ધ-દ્વિમાસિક, છ દ્વિમાસિક, બે સાર્ધ-માસિક, ખાર માસિક, બોતેર પાક્ષિક વગેરે તપશ્ચર્યાનો સમાવેશ થાય છે. પોતાના સાધક જીવનના ૪,૫૧૫ દિવસમાંથી ૪,૧૬૬ દિવસ નિર્જલ તપશ્ચર્યા કરી હતી. હજારો મહર્ષિ પંચપાળા આધ્યા હતા, દેહ પર વસ્ત્ર નહિ, માથે છત્ર નહિ, પગમાં

પગરખાં નહિ. આમ એમણે બતાવ્યું કે માણસના આત્માનું બળ અજબ છે. એક તરફ દુનિયાનું બળ હોય અને બીજી તરફ આત્માનું બળ હોય, તોપણ આત્માનું બળ જીતે છે. માણસ અહિંસા અને સત્યને રસ્તે ચાલે તો એ પરમાત્મા થઈ જાય છે. પરમાત્મા જુદો નથી, વ્યક્તિના આત્મામાંથી જ પરમાત્મા સર્જાય છે.

સાડા બાર વર્ષની ઉંમરે તપશ્ચર્યા અને અપૂર્વ સાધના બાદ મહાવીર ઋગ્વેદિકા નદીના કિનારે ડાંગરના ખેતરમાં ધ્યાન લગાવીને બેઠા હતા. વૈશાખ માસની સુદ દસમ હતી. દિવસનો ચોથો પહોર હતો. તેઓને છઠ્ઠું તપ હતું અને આ દિવસે તેમની મહાન તપશ્ચર્યા ફળી. શાલવૃક્ષની નીચે ગોદોડાસન(ઢીંચણુ ઝાંચા અને માથું નીચું)ની અવસ્થામાં બેઠા હતા, ત્યારે કેવળજ્ઞાન થયું. મહાજ્ઞાનનો દીપક પ્રગટયો. એકવાર આખો સંસાર અપૂર્વ પ્રકાશથી ઝળહળી ઊઠ્યો. દિશાઓ શાંત અને વિશુદ્ધ થઈ ગઈ. દેવો દુંદુભિનો અંજીર ઘોષ કરતાં લગવાનનો કેવલ્ય મહોત્સવ ઉજવવા માટે પૃથ્વી પર આવ્યા. લગવાનને સાચા સુખનો માર્ગ મળી ગયો હતો. સંસારની કોઈ ગૂંચ કે જગતની કોઈ અંધિ રહી નહોતી. પૃથ્વી, પાતાળ અને સ્વર્ગ એમ ત્રિલોકના ત્રણે દર્શનો અને ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એમ ત્રણેય કાળના દર્શન પ્રભુના અંતરમાં આવીને વસ્યા. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ત્યારથી તેઓ અહંત, જિન અને વીતરાગ ઇત્યાદિ નામથી ઓળખાવા લાગ્યા.

સર્વજ્ઞતાનો પ્રભાવ

સોમિલ નામના ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણે મધ્યમ પાવાપુરીમાં વિરાટ યજ્ઞનું આયોજન કર્યું હતું. આમાં ભાગ લેવા માટે ભારતવર્ષના પ્રસિદ્ધ ક્રિયાકાંડી વિદ્વાનો આવ્યા. એમાં ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ જેવા ચૌદ વિદ્વાના પારંગત વિદ્વાનો હતા. પ્રત્યેકની સાથે ૫૦૦-૫૦૦ શિષ્યો હતા. વ્યક્ત અને સુધર્મા નામના બે વિદ્વાન ૫૦૦-૫૦૦ શિષ્યગણ સાથે કોદલાક સંનિવેશથી આવ્યા હતા. જ્યારે મંડિક અને મૌર્યપુત્ર નામના વિદ્વાનો ૩૫૦-૩૫૦ શિષ્યો સાથે મૌર્ય સંનિવેશથી આવ્યા હતા. અકંપિત, અચલ-બ્રાતા, મેતાર્ય અને પ્રભાસ નામના બીજા ચાર વિદ્વાનો પણ આ સભામાં ઉપસ્થિત હતા.

ભારતના વિદ્વાનોમાં આ અગિયાર વિદ્વાનો મૂર્ધન્ય ગણાતા હતા પણ તેઓ સંશય અને અજ્ઞાનના અંધકારમાં અટવાતા હતા. આ સમયે લગવાન મહાવીર મધ્યમ પાવાપુરીમાં પધાર્યા. દેવતાઓએ સમવસરણની રચના કરી. સૂર, અસૂર અને માનવ - સહુ એમનો ઉપદેશ સાંભળવા ઉપસ્થિત થયા, ત્યારે આ વિદ્વાનો લગવાન મહાવીરની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા આવ્યા. પરંતુ સર્વજ્ઞ લગવાને જ એમના સંશયો કદા અને તેનું નિવારણ કર્યું. પરિણામે આ અગિયાર વિદ્વાન દીક્ષિત થઈ લગવાન મહાવીરના ધર્મસંઘના ગણધર બન્યા. આ પછી તેઓ મગધ, મિથિલા, કોશલ અને કલિંગમાં ફર્યા. હજારો સ્ત્રી-પુરુષો તેમના અનુયાયી બન્યાં.

ઇદ્રભૂતિ ગૌતમ, સુધર્મા જેવા મહાન વિદ્વાન પ્રાદ્યક્ષો; ઉદાયી, મેઘકુમાર જેવા ક્ષત્રિયો; ધન્ના, શાલિભદ્ર જેવા વૈશ્યો; મેતારજ-હરિકેશી જેવા શૂદ્રો પ્રભુના ત્યાગી શિષ્ય બન્યા.

વૈશાલીપતિ એટલે મહારાજ, મગધપતિ શ્રેષ્ઠિક, તેનો પુત્ર કોષ્ઠિક વગેરે ક્ષત્રિયો, આનંદ, કામદેવ વગેરે પ્રભુના ખાસ ગૃહસ્થ શિષ્ય હતા. ત્યાગી સ્ત્રી-શિષ્યાઓમાં ચંદન-બાળા તથા પ્રિયદર્શના ક્ષત્રિયપુત્રીઓ હતી, દેવનંદા પ્રાદ્યક્ષી હતી. ગૃહસ્થ સ્ત્રી-શિષ્યાઓમાં રેવતી, સુલસા, જ્યન્તી વગેરે વિદુષી સ્ત્રીઓ હતી. કુલ ૧૪,૦૦૦ સાધુ અને ૩૬,૦૦૦ સાધ્વીઓ પ્રભુ મહાવીરને હાથે દીક્ષા પામ્યાં હતાં. ગૃહસ્થ સ્ત્રી-પુરુષો તે ધણાં જ હતાં.

ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના

પ્રભુ મહાવીરે આ બધાંનો સંઘ સ્થાપ્યો. આવો સંઘ તીર્થ કહેવાય છે, એટલે તેઓ તીર્થંકર કહેવાયા. એમના પછી બીજું કોઈ તીર્થંકર થયું નથી. એટલે તેઓ ચરમ તીર્થંકર કહેવાયા. તેમણે પોતાના રાગ-દ્વેષ પૂરેપૂરા છોડી લીધા હતા એટલે તેઓ જિન પણ કહેવાય છે. આ જિનના અનુયાયી તે જૈન.

ભગવાન મહાવીરની પોતાના શાસનના નિર્ઘ્ન સાધુની કલ્પના બોધ્યો. તેઓ કહે છે કે આ સાધુ મુક્ત મનનો, ઉદાર વિચારનો અને અહિંસાના વ્રતવાળો હશે. સંસારની, મનની, સંબંધની, મોટાઈની કોઈ શંકિ એને પીડશે નહિ. એ ક્ષણનો પણ પ્રમાદ નહિ કરે. સંસારમાં જન્મ, વૃક્ષ

અને આશ્રય માટે માણસ અનેક વ્યક્તિની લાચારી કરે છે. એ લાચારીમાંથી નિર્ઘ્રીય સાધુ મુક્ત હશે. સદા પગપાળા પ્રવાસ કરવાનો હોવાથી એને રથ, ગાડું કે અશ્વની અપેક્ષા નહિ હોય. પગમાં પગરખાં નહિ હોવાથી એ મોચીને નહિ શોધે. હાથે કેશ લોચનાર હોવાથી નાઈની જરૂર નહિ રહે. એનું જીવન પરાધીન નહિ પણ સ્વાધીન - સ્વતંત્ર હશે, દુર્ગમ માર્ગને સુખદ માનશે. દુઃખ અને વિપત્તિને આત્મે-પકારક સુખ માનશે. સાધુની પાસે સદા એક કલ્પના રહેશે. આ કલ્પના આપતાં ભગવાન મહાવીર કહે છે,

‘લડાઈમાં મોખરે ચાલતો હાથી, કેટકેટલાં વિઘ્ને સહે છે, કેટકેટલા ઘા વેઠે છે ! છતાં એ આગળ જ ચાલ્યો જાય છે, એમ સાધુ આગળ વધશે. જેમ એ હસ્તી બંધ, છેદ કે વધની દરકાર કરતો નથી; એનું ચિત્ત લક્ષને વેધવામાં હોય છે, એમ સાધુ પણ કશી દરકાર નહિ કરતાં, જીવનની સાધનામાં આગળ ને આગળ વધશે.’

ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશની પદ્ધતિ એ જ્ઞાતા-શૈલી એટલે કે દૃષ્ટાંત દ્વારા વાત સમજાવવાની સરળ પણ મર્મવેધી શૈલી હતી. રાજગૃહના ચોમાસામાં એકવાર એમણે આ કથા કહી —

‘કેટલાક લોકો અતિથિ માટે ઘેટાને પાળે છે. એને ખૂબ લાડ લડાવી સારો ઘાસ-પાલો ખવડાવે છે. ઘેટો હૃષ્ણ-પુષ્ટ બને છે અને માને છે કે મારા જીવનમાં તો આનંદ અને લહેર છે. મસ્ત થઈને ખાખા-પીવાનું અને મોજથી

ફરવાનું છે. બીજાં ઘેટાં જુઓને કેવાં રખડે છે! કેવાં ભૂખે મરે છે!

એવામાં ઘરઘણીને ત્યાં અતિથિ આવે છે. ઘરઘણી રાતામાતા ઘેટાને પકડે છે અને એનો વધ કરે છે. એના ઝીણા ઝીણા ટુકડા કરી સ્વાદિષ્ટ વાનગી બનાવે છે. ઘેટાને મરતી વખતે અતિથિ આબ્યાનો શોક થાય છે.’

આ દૃષ્ટાંત આપીને ભગવાન મહાવીર કહે છે, ‘જરા જિંડા ઊતરીને વિચાર કરો કે ઘડપણરૂપી અતિથિ કેને નથી આવતો? મૃત્યુરૂપી છરી કેને હલાલ નથી કરતી? એ અતિથિ અને એ છરી આબ્યા પહેલાં જે ચેતે તે જ ખરો ચેત્યો કહેવાય.’

નિર્વાણ

આમ ભગવાને લોકોની લાષામાં ઉપદેશ આપ્યો. એમનું છેલ્લું ચોમાસું પાવાપુરીમાં થયું. અહીં ઘણા રાજાઓ એકઠા થયા. એમના જીવનનું બેંતેરમું વર્ષ પસાર થતું હતું. ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ સમયની માહિતી મળતાં પાવાપુરીના ઘરઘરમાં શોકની છાયા ફરી વળી. બાર-બાર વર્ષના મૌન પછી હમણાં જ એ ઉદારક વાણી વરસી હતી. બસો-પાંચસો નહિ, સો-બસો નહીં, ચોણાસોય નહીં, માત્ર બેંતેર વર્ષ થયાં ને ભગવાન મુક્તિ આપે રહેલું બંધન છોડવાની વાતો કરે છે! જમી તેટલી મધુર ચાંદની હોય, પણ શત તે તો શત જ કહેવાય ને!

લક્ષ્મણનો ભગવાનની આસપાસ વીંટળાઈ બેઠા હતાં. ઋષિમુનિઓ મધુર શબ્દ વગાડતા હતા. દેવોના સ્વામી ઇંદ્ર મૃત્યુ-ઉત્સવની મંગલ રચના કરતા હતા. પણ ભગવાનની અલૌકિક દેહછબી અને પવિત્ર વાણી પ્રત્યક્ષ નહીં મળે, એનો શોક તો દેવ કે માનવ સહુના હૃદયમાં ખળભળી રહ્યો હતો. ઇંદ્રરાજનેય થયું કે ભગવાન પોતાની નિર્વાણુ-ઘડી થોડો સમય પાછી ઠેલે, તો પછી વળી આગળ ઉપર બેઠા લેવાશે. આણીચૂક્યો સો વર્ષ જીવે. વીતેલી ઘડી ફરી પાછી આવતાંય વિલંબ લાગે.

દેવરાજ ઇંદ્રે ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો, ‘પ્રભુ, આ નક્ષત્ર અશુભ લાવિનેા સંકેત કરનારું છે, માટે આપ આપની નિર્વાણુઘડી થોડીવાર લંબાવી દો તો? સમર્થ, સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન આપને માટે આ તો સાવ સરળ છે.’

મહાવીર ઇંદ્રના મોહને પારખી ગયા. એમણે કહ્યું, ‘ઇંદ્રરાજ, મારા દેહ પ્રત્યેનો તમારો મોહ તમને આવું બોલાવી રહ્યો છે. જન્મનું કારણ, દેહનું કાર્ય અને જીવનનો હેતુ પૂરાં થયાં છે. હવે આયુષ્યની એક ક્ષણ તો શું, પણ ક્ષણની એક ક્ષણ પણ બોજાડપ બને છે.’

કેટલાંક અંદરોઅંદર મનમાં ગાંઠ વાળીને બેઠા હતા કે ભગવાન ગમે તે કહે, પણ હમણાં નિર્વાણુ નહીં સ્વીકારે. મહાવીરના પરમ શિષ્ય મહર્ષિ ગૌતમ ધર્મબોધ આપવા બીજે સ્થળે ગયા હતા. પોતાના પરમ શિષ્યની ચેરહાજરીમાં

તો ભગવાન કંઈ વિદ્યાય લેતા હશે? પરંતુ પ્રભુ તો સૂક્ષ્મ-કાયયોગ રૂંધીને નિર્વાણ પામ્યા.

ભગવાનના નિર્વાણના સમાચાર મળતાં જ જ્ઞાની ગૌતમ અનરાધાર રડી રહ્યા. લલલલાં કંઠણ હૃદય પીગળી જાય, એવો એમનો વિલાપ હતો. અજ્ઞાનીને સમજાવવો આસાન પણ આ તો મહાજ્ઞાનીનો શોક. ઇંદ્રરાજ પણ ગૌતમને શાંત કેમ પાડવા તે અંગે મૂંઝાઈ ગયા.

એવામાં એકાએક જ્ઞાની ગૌતમના મુખ પર રુદનને બદલે પ્રસન્નતા પ્રગટી, વિષાદને સ્થાને આનંદ છવાઈ ગયો. ઇંદ્રથી આ પરિવર્તન પરખાયું નહિ. જ્ઞાની ગૌતમ બોલ્યા,

‘ઓહુ! ભગવાને મને જીવનથી જે જ્ઞાન આપ્યું, એથી વિશેષ એમના નિર્વાણથી આપ્યું. મને ઘણીવાર કહેતા કે નિરાલંબ જન. આલંબન માત્ર છોડી દે. આંતર દુનિયા તરફ જ. ત્યાં ન કોઈ ગુરુ છે, ન કોઈ શિષ્ય. પણ એ વેળા ભગવાનના દેહ પર મારું મમત્વ હતું. આત્મિક પૂજને બદલે દેહપૂજા હતી. આથી જ નિર્વાણ વેળાએ મને અજગો રાખીને ભગવાને સમજાવ્યું કે ગૌતમ, રનેહ, કરતાં સાધના ઘણી ચડિયાતી છે.’

આમ ભગવાન મહાવીરે જીવ માત્ર માટે શાશ્વત સુખનો સંદેશો આપ્યો. આજે એ વાતને ૨૫૦૦થી પણ વધુ વર્ષ થઈ ગયાં છે, પણ એ સંદેશો હજી પૃથ્વીને ખવન કરી રહ્યો છે.

ચ્વેયન્નપ્પ સે કુસલે મહેસી, અણન્તજાણી ય અણંતદંસી ।
જસંસિગો ચકરવુપહે ટિયસ્સ જાણહિ ધમ્મં ચ ધિઈં ચ પેહિ ॥

[નિપુણ, કુશળ અને મહર્ષિ એવા મહાવીર અનંત-જ્ઞાની અને અનંત-દર્શની છે. આપણી સામે રહેલા એ યશસ્વી મહાવીરના ધર્મ અને ધૈર્યને જાણો અને વિચારો.]

ક્રાંતિનો ધર્મ

લગવાન મહાવીરના એ સંદેશનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં એમણે કરેલી ક્રાંતિને જોઈએ. એમણે શાસ્ત્રોને આમજનતા માટે ખુલ્લાં મૂક્યાં. એ જમાનામાં આવી જ્ઞાનવાર્તા દેવગિરા સંસ્કૃતભાષામાં થતી હતી. સામાન્ય લોકો એ સમજી શકતાં નહિ અને એમાં જ એની મહત્તા લેખાતી. સમજાય એ તો સામાન્ય વિદ્યા કહેવાય, ન સમજાય એ જ મહાન વિદ્યા લેખાય. એવો ભ્રમ સર્વત્ર વ્યાપેલો હતો. ધર્મ, કર્મ અને તત્ત્વની ચર્ચા લોકભાષામાં કરવી એ હીન-કર્મ લેખાતું. લોકભાષામાં બોલનારને કોઈ સાંભળતું નહિ અને શિષ્ટ લેખતું નહિ. એનું કોઈ સન્માન કરતું નહિ. કેટલાક કહેતા કે આવી ઉચ્ચ વાતો કંઈ જનપદની ભાષામાં સારી લાગે? ઊંચી વાતો માટે ભાષા પણ ઊંચી અને અઘરી, ભાર ખમે તેવી હોવી જોઈએ.

લોકભાષા અને નારીસન્માન

લગવાન મહાવીરે પહેલે પગલે ભાષાની ક્રાંતિ કરી. એમણે કહ્યું જ્ઞાન માત્ર જ્ઞાની માટે નથી, સામાન્ય માનવી માટે પણ છે. સામાન્ય લોકો સમજે એ રીતે એમની ભાષામાં

બોલવું બેઈએ. આથી એમણે એ કાળની મગધદેશની લોકભાષા અર્ધમાગધીમાં ઉપદેશ આપ્યો. એમાં સંસાર અને ધર્મનાં ગૂઢ રહસ્યો પ્રગટ કરવા માંડ્યા. જીવ શું, અજીવ શું? લોક શું, અલોક શું? આસ્તવ-સંવર શું? બંધ-મોક્ષ શું? તિર્યંચ ગતિ શું? મનુષ્યભવ શું? એ બધું લોકભાષામાં કહેવા લાગ્યા. લોકોને પોતાની જાણ અને પોતાની ભાષા મળી. પંડિતોનો ભાર બોજવાળો જ્ઞાન-બોધ તો એમને માટે આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યા જેવું હતું. પણ હવે પંડિત કહે તે શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્ર કહે તે પ્રમાણ, એમ માનવાનું રહ્યું નહિ. મહાવીરનો ઉપદેશ સહુને સમજાયો અને બધાને માટે આત્મકલ્યાણનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં.

ભગવાન મહાવીરે સ્ત્રીને સ્વતંત્રતા બક્ષવા માટે બે મહાન સુધારા કર્યા. એક તો વ્રતમાં બ્રહ્મચર્યને સ્થાન આપ્યું અને બીજું સ્ત્રી સંન્યાસિની થઈ દીક્ષિત થાય તો સર્વ બંધનોમાંથી મુક્ત બને એમ કહ્યું. જાતિ અને વર્ણના મહત્ત્વને કાઢી નાખ્યું અને ચારિત્ર્યની મહત્તા સ્થાપી. એમણે કહ્યું,

કમ્મુણા વંમણો હોઈ, કમ્મુણા હોઈ સ્વત્તિઓ ।

ચઈસો કમ્મુણા હોઈ, સુહો હોઈ કમ્મુણા ॥

[કર્મથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શુદ્ર થવાય છે.]

આમ એમણે શુદ્રોને ગુલામીના અંધકારમાંથી બહાર કાઢ્યા અને પશુતામાંથી પ્રભુતા આપી. બેઈ પુણ્ય વર્ણનો

સ્ત્રી-પુરુષ ધર્મ સ્વીકારી શકે છે તેમ કહ્યું. હકીકતમાં એમણે શ્રમણને કુળ, રૂપ, જાતિ, જ્ઞાન, તપ, શ્રુત અને શીલનો જરાપણુ ગર્વ ન કરનાર કહ્યો. ભગવાન મહાવીરની આ એક મહાન સામાજિક ક્રાંતિ ગણાય. એમણે આખીયે પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન આણ્યું. આત્માના ઊંડાણમાંથી ઊગેલા આ સત્યવિચારે સમાજમાં સ્થાયી રૂપ લીધું. ભગવાન મહાવીરે નીડરતા અને દૃઢતાથી પોતાના વિચારો પ્રગટ કર્યા અને અમુક વર્ગના અસાધારણ પ્રભુત્વ, હિંસાચાર અને માનસિક ગુલામીમાંથી લોકોને મુક્તિ અપાવી. વર્ણશ્રમની જડ દીવાલોમાં કેદ થયેલા સમાજને બહાર લાવ્યા. ઊંચનીચની કલ્પનામાં સમૂળી ક્રાંતિ કરી. સ્ત્રીને બાળપણમાં પિતા પાળે, યુવાનીમાં પતિ પાળે અને ઘડપણમાં પુત્ર પાળે એ વિચાર પર કુઠારાઘાત કર્યો. જાતિ કે લિંગના ભેદો આત્મવિકાસમાં કયાંય કદીય બાધારૂપ બનતા નથી, તેમ કહ્યું. આત્મતત્ત્વની દૃષ્ટિએ બધા સરખા છે. બ્રાહ્મણ કે શુદ્ર, સ્ત્રી કે પુરુષ, યુવાન કે વૃદ્ધ, રાય કે રંક જે કોઈ પુરુષાર્થ કરે તે મોક્ષનો અધિકારી છે. આના સમર્થનમાં જ તેમણે ચંદનબાળાને પ્રથમ સાધ્વી બનાવી. ઈશ્વરકૃપા પર આધાર રાખીને પ્રારબ્ધને સહારે જીવતા માનવની ગુલામી એમણે દૂર કરી, પુરુષાર્થનો ઉપદેશ આપ્યો અને કહ્યું,

‘ દેવ ભલે મોટો હોય, ગમે તેવું તેમનું સ્વર્ગ હોય, પણ માણસથી મોટું કોઈ નથી. માણસ માનવતા રાખે તો દેવ પણ એના ચરણમાં રહે !’

માણસે આ માટે સત્ય અને પ્રેમનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. પ્રત્યેક માણસ પોતાના કાર્યથી, પોતાના ગુણથી અને પોતાના પરિશ્રમથી મહાન થઈ શકે છે. એ માટે જાતિ, કુળ કે જન્મ નિરર્થક છે.’

આત્મિક સંયમની સાધના

ભગવાન મહાવીરે બ્રહ્મચર્યમાં પરિગ્રહ – વિરમણ વ્રતથી વિશેષ જોયું. બ્રહ્મચર્ય એ માત્ર બીજી બહારની વસ્તુઓ ગ્રહણ કરવી કે છોડી દેવી એવો ફક્ત બાહ્ય વેપાર નથી, પરંતુ એ તો આત્મિક સંયમનો પ્રશ્ન છે. એ જ રીતે કર્મનાં બંધનોનો છેદ કરવાનો એક અને અદ્વિતીય ઉપાય તપ છે, એમ કહીને જીવનમાં તપના મહત્ત્વને અસાધારણ પ્રતિષ્ઠા આપી. આમ ભગવાન મહાવીરે ગુલામ મનોદશામાંથી માનવીને મુક્તિ અપાવી. પ્રારબ્ધને બદલે પુરુષાર્થથી એને ગૌરવ અપાવ્યું. શુષ્ક પાંડિત્ય સામે સક્રિય પ્રયત્નનું પ્રતિપાદન કર્યું. વર્ષોથી ચાલી આવતી ૩૬ માન્યતા અને અંધ વિશ્વાસને દૂર કરીને મહાવીરે વિચાર-સ્વાતંત્ર્યની પ્રતિષ્ઠા કરી. પોતાને સાચું લાગે તેનો સ્વીકાર કરવાની નીડરતા બતાવી.

સાધુની સાથોસાથ ગૃહસ્થને પણ એના ધર્મો હોય છે. એમણે કહ્યું, ‘ધર્મ સાધુ માટે છે, ને ગૃહસ્થે લીલા-લહેર કરવાની છે, એ માન્યતા સાવ ભૂલભરેલી છે. સાધુની જેમ સંસારી ગૃહસ્થના પણ ધર્મ છે. સાધુ સર્વાંશે સૂક્ષ્મ રીતે વ્રત-નિયમ પાળે, ગૃહસ્થ કથાશક્તિ સ્ફૂલ્લ રીતે પાળે.

એ માટે સાધુએ પાંચ મહાવ્રત, ને ગૃહસ્થે પાંચ અણુવ્રતને સાત શિક્ષાવ્રત—એમ બાર વ્રતવાળા ધર્મથી જીવનનું ઘડતર કરવું જોઈએ. એમ કરે તો માણસનો યેડો પાર થઈ જાય. આ ઉપરાંત યજ્ઞમાં પશુહિંસા ન કરો. શાસ્ત્રને છુપાવો નહિ. શૂદ્રને તિરસ્કારો નહિ.’

લગવાન મહાવીરે મત અને મજહબની લડાઈ ગૌણપદે સ્થાપી. સંસારના પ્રત્યેક મતને સાપેક્ષ સત્યવાળા ઠરાવ્યા. આચારમાં અહિંસા આપી. વિચારમાં અનેકાન્ત આપ્યો. વાણીમાં સ્યાદ્વાદ આપ્યો. સમાજમાં અપરિચ્છિત સ્થાપ્યો. એમણે કહ્યું,

ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં, અહિંસા સંજમો તવો ।

દેવા વિ તં નમંસંતિ જસ્સ ધમ્મે સયા મણો ॥

[ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે. અહિંસા, સંયમ અને તપ એનાં લક્ષણો છે. જેનું મન ધર્મમાં હંમેશાં રમ્યા કરે છે તેને દેવો પણ નમે છે.]

લગવાન મહાવીરે આત્મકલ્યાણ સાધવા માટે કેટલાક નિયમો પાળવાનું કહ્યું. નિયમો એટલે વ્રત. આવા પાંચ મહાવ્રત એટલે કે પાંચ યામ છે.

પરમ ધર્મ - અહિંસા

આમાં પહેલું મહાવ્રત છે : અહિંસા. લગવાન મહાવીરે કહ્યું કે ‘જેને તું હણવા માગે છે તે તું જ છે, જેના પર તું શાસન કરવા માગે છે તે તું જ છે, જેને તું પરિતાપ ઉપજાવવા માગે છે તે તું જ છે, જેને તું મારી નાખવા

માગે છે તે પણ તું જ છે. આમ જાણી સમજી માણસ કોઈને હણતો નથી, કોઈના પર શાસન ચલાવતો નથી કે કોઈને પરિતાપ આપતો નથી'. અહિંસા એ જૈનધર્મનો પાયો છે. બીજા ધર્મોએ અહિંસા સ્વીકારી છે, પણ જૈનધર્મ જેટલું પ્રાધાન્ય એને આપ્યું નથી. આ અહિંસાની જેટલી સૂક્ષ્મ વિચારણા જૈનધર્મમાં કરવામાં આવી છે, તેટલી વિચારણા અન્ય ધર્મોમાં થઈ નથી. આ અહિંસાનો ઉદ્દગમ તાત્ત્વિક વિચારણા અને અનુભવમાંથી થયો છે. બધા જીવોની સમાનતાના સિદ્ધાંતમાંથી અહિંસાનો આવિષ્કાર થયો છે; એવી જ રીતે સર્વ જીવ જીવવા ઇચ્છે છે. કોઈને મરવું ગમતું નથી. સહુ સુખ ઇચ્છે છે; કોઈ દુઃખ ઇચ્છતું નથી. હિંસા કરવાના વિચારથી જ કર્મબંધ થાય છે. આથી જૈનધર્મમાં હિંસા અને અહિંસા એ કર્તાના ભાવ પર આધારિત છે. જ્યાં પ્રમાદ છે ત્યાં નિત્ય હિંસા હોય છે. અસત્ય વાણી અને વર્તન એ હિંસા છે. બીજાને આઘાત આપવો કે બ્રજટાર્યાર કરવો એ પણ હિંસા છે અને આ અહિંસામાંથી જ સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ પ્રગટે છે. પહેલાં વિચારમાં હિંસા આવે છે અને પછી વાણી અને વર્તનમાં હિંસા આવે છે. આથી જ કહેવાયું છે, 'War is born in the hearts of men.' વિચારની અહિંસાનો ઉદ્દેશ અનેકાંતમાં સંભળાશે.

જૈનદર્શનમાં અહિંસાને પરમધર્મ કહે છે અને હિંસાને અધર્મ પાપ અને દુઃખનું મૂળ માન્યું છે. મહાવીરની અહિંસા એ મનુષ્ય પૃથ્વી જ મર્યાદિત નથી, પરંતુ સર્વજીવિ-

માત્રને આવરી લે છે. જીવનની એકતા (Unity of life) માં માને છે. સર્વ જીવને એ સમાન ગણે છે અને એના પ્રત્યે સમાન આદર રાખે છે. જે પ્રાણી પ્રત્યે ક્રૂર થાય, તે માનવ પ્રત્યે પણ ક્રૂર થઈ શકે. ક્રૂરતા એ માત્ર બાહ્ય આચરણ નથી, પરંતુ આંતરિક હુવૃત્તિ છે. જેના હૃદયમાં ક્રૂરતા હશે, તે પ્રાણી હોય કે મનુષ્ય - સહુ પ્રત્યે ક્રૂર વર્તન કરશે. જેના હૃદયમાં કરુણા હશે તે બધા પ્રાણી પ્રત્યે કરુણાભર્યું વર્તન કરશે. વળી જૈનધર્મ પુનર્જન્મમાં માને છે. જીવ આજે એક યોનિમાં હોય એ કાલે બીજી યોનિમાં પણ હોય. આજે માખી હોય તે કાલે મનુષ્ય હોય. આવું હોવાથી મનુષ્યને મનુષ્યેતર પ્રાણીસૃષ્ટિને પણ દુઃખ આપવાનો અધિકાર નથી. સંસારના સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે, પછી તે શત્રુ હોય કે મિત્ર, સમભાવથી વર્તવું જોઈએ. અહિંસાનું જૈનદર્શનમાં આવું મહત્વ છે —

તુંગં ન મંદરાઓ, આગાસાઓ કિત્તાલયં નત્થિ ।
જહ તહ જયંમિ જાણસુ, ધમ્મમહિસાસમં નત્થિ ॥

[મેરુપર્વતથી ઊંચુ અને આકાશથી વિશાળ જગતમાં કશું નથી. તેવી જ રીતે અહિંસા સમાન જગતમાં, બીજો કોઈ ધર્મ નથી.]

સત્ય એ હિંસર

બીજું મહાવ્રત તે સત્ય. હું અસત્ય નહિ આચરું,
બીજા અને નહિ આચરાવું અને અન્યનો દોષ તો તેને
અન્યમોક્ત નહિ. આપું. પ્રજા બચાવવામાં સત્ય એ જ

ભગવાન છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જ્યારે ‘આચારાંગ-સૂત્ર’માં કહ્યું છે કે ‘સત્યની આજ્ઞા પર ઊભેલો બુદ્ધિશાળી મૃત્યુને તરી જાય છે.’ આ સત્યનો અનુભવ માનવીના અંતરમાં થતો હોય છે. મહાવીરનું જીવન જ સ્વયં સાધનાથી પ્રાપ્ત થયેલા અનુભવ પર આધારિત છે. આથી જ તેઓ કહે છે કે હું પૂર્ણજ્ઞાની છું અને તે તમે સ્વીકારો તેમ નહિ. પણ દરેક જીવ સાચી સાધના કરે તો એ પદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવો એમનો ઉપદેશ છે. ખુદ ભગવાન મહાવીરે પણ અગાઉના ૨૭ લવની સાધના અને એ પછી સાડાબાર વર્ષની તપશ્ચર્યા બાદ તીર્થંકર પદની પ્રાપ્તિ કરી હતી. આથી એમણે કહ્યું કે જાત્રી રહીને અસત્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અસત્ય વચન બોલનાર સદા અવિશ્વાસને પાત્ર બને છે. વાણીમાં પણ કયાંય અસત્ય કથન ન આવે તેની તકેદારી રાખવી જોઈએ. માપસર અને દોષ વિનાનાં વચનો બોલવા જોઈએ. કટુ કે કઠોર ભાષાથી દૂર રહેવું જોઈએ. તેઓએ નિર્ઞંથ વિશે કહ્યું કે, ‘એ નિર્ઞંથ વિચારીને બોલશે કારણ કે વગર વિચાર્યું બોલવા જતાં જૂઠું બોલાઈ જાય. એ ક્રોધનો ત્યાગ કરશે કારણ કે ગુસ્સામાં આવીને અસત્ય બોલાઈ જાય, એ દોષનો ત્યાગ કરશે કારણ કે પ્રલોભનમાં આવીને જૂઠું બોલાઈ જાય. એ ભયનો ત્યાગ કરશે કારણ કે ભયમાં આવીને અસત્ય બોલાઈ જાય. એ હસ્તી-મબાકનો ત્યાગ કરશે કારણ કે ટીખળ-મશ્કરીમાં અસત્ય બોલાઈ જાય.’

આવી સત્યપાલનની જાગૃતિ જેના મનમાં હોય તેની શું વાત કરવી ? સત્ય બોલનારને અગ્નિ સળગાવી શકતો નથી. કે પાણી ડૂબાડી શકતું નથી. જૈનદર્શને સત્યની વ્યાપક વિચારણા કરી છે. ‘હું’ કહું છું તે જ સત્ય’ એવા આગ્રહ, દુરાગ્રહ કે પૂર્વગ્રહમાં વિચારની હિંસા સમાયેલી છે. જ્યારે બીજાના કથનમાં પણ સત્યનો અંશ હોઈ શકે તેવી ઉદાર દૃષ્ટિ તે અનેકાંત, કારણ કે સત્ય સાપેક્ષ છે. તમારી નજરનું સત્ય અને તેના પરની તમારી શ્રદ્ધા તેમ જ બીજાની નજરનું સત્ય અને તેના તરફની તેની વિચારણા. આમ જીવનની સર્વ દૃષ્ટિ ને અનેકાંતમાં સમતા છે, સહિષ્ણુતા છે, સમન્વય છે અને સહ-અસ્તિત્વની ભાવના છે. સત્ય-શોધ માટેના અવિરત પ્રયાસની આ એક સાચી પદ્ધતિ છે. બધી વસ્તુને સાપેક્ષભાવે વિચારવી અને દરેક સ્થિતિમાં રહેલા સત્યના અંશને જોવો એનું નામ અનેકાંત છે. ‘મારું જ સાચું’ એમ નહિ, પરંતુ ‘સાચું તે મારું’ એવી ભાવના પ્રગટ થઈ. ભગવાન મહાવીરના જીવનમાં ‘સાચું તે મારું’ બતાવતા અનેક પ્રસંગો મળે છે. એમણે એમના પટધર જ્ઞાની ગૌતમને આનંદ શ્રાવકની ક્ષમા માગવા કહ્યું હતું. ભગવાન મહાવીરના સમયે અનેક વિવાદો ચાલતા હતા. દરેક પોતાની વાત સાચી ઠેરવવા માટે બીજાના વિચારનું ખંડન કરે, બીજાના વિચારના ખંડનને બદલે મંડનની ભાવના ભગવાને બતાવી, એમણે કહ્યું,

‘તમારી એકાન્તી બનેલી દૃષ્ટિને અનેકાન્તી બનાવો. એમ કરશો તો જ તમારી દૃષ્ટિને ઢાંકી દેતો ‘સર્વથા’ શબ્દનો

બનેલો કદાચકુરૂપી પડદો હડી જશે અને પછી તરત જ તમને શુદ્ધ સત્યનું સ્પષ્ટ અને સુરેખ દર્શન થશે.’

આમ ભગવાન મહાવીરે મત, વાદ, વિચારસરણી અને માન્યતાઓના માનવીના હૃદયમાં ચાલતા વિવાદયુક્તને ખાળવાનો પ્રયાસ કર્યો. આને માટે એમણે સાત આંધળા હાથીને જે રીતે ગુએ છે તેનું દૃષ્ટાંત આપ્યું. આ અનેકાન્ત-વાદથી માનવી ખીજાનો દૃષ્ટિએ વિચારતો થઈ જશે અને આમ થાય તો જગતના અર્ધાં દુઃખો ઓછાં થઈ જાય. અનેકાન્ત સમન્વય અને વિરોધ પરિહારનો માર્ગ ખતાવે છે: વિનોમાણ કહે છે કે અનેકાન્ત દૃષ્ટિ એ મહાવીરની જગતને વિશિષ્ટ દેન છે.

અસ્તોય મત

ભગવાન મહાવીરે કહેલું ત્રીજું મહામત તે અસ્તોય છે. માણસે સર્વ પ્રકારની ચેરીનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અણહકનું વણુઆપ્યું કોઈનું કશું લેવું જોઈએ નહિ, કોઈની પાસે લેવડાવવું જોઈએ પણ નહિ અને એવા કામમાં સહાય કે ટેકો પણ આપવાં જોઈએ નહિ. એમણે તો એમ પણ કહ્યું કે દાંત ખોતરવાની સળી જેવી તુચ્છ વસ્તુ પણ એના માલિકને પૂછ્યા વિના સંચય વાળા પ્રભુઓ લેતા નથી, ખીજા દ્વારા લેવડાવતા નથી કે તેની સંમતિ આપતા નથી. આવે વખતે મોટી મોટી વસ્તુઓની તો વાત જ શી? સંચયીએ પોતાને ખપે એવી નિર્દોષ વસ્તુઓ શોધી શોધીને લેવી જોઈએ. આનો અર્થ એ કે પ્રત્યેક વસ્તુ લેતી-વખતે એની નિર્દોષતા-સદોષતાનો વિચાર કરવો જોઈએ.

સાહજિક અને પ્રસન્ન સંયમ

ચોથું મહાવ્રત તે બ્રહ્મચર્ય. લગવાન મહાવીરે શ્રી પાર્શ્વનાથના ચાર યામમાં પાંચમો બ્રહ્મચર્ય યામ ઉમેરીને એનું આગવું મહત્ત્વ પ્રગટ કર્યું. એમણે કહ્યું કે સ્વર્ગમાં અને આ લોકમાં જે કાંઈ શારીરિક કે માનસિક દુઃખ છે તે બધાં કામલોગોની લાલચમાંથી પેદા થયેલાં છે, કારણ કે લોગોપલોગ અંતે તો દુઃખદાયી છે. નદી વહેતી હોય પણ એને બે કાંઠા જોઈએ તે રીતે જીવન-પ્રવાહને વહેવા માટે સંયમ જોઈએ. આ સંયમ સ્વેચ્છાએ સ્વીકારવામાં આવે તો સ્વસ્થતા અને પ્રસન્નતા અર્પે છે. આથી જ લગવાન મહાવીરે કહ્યું કે, ‘તું’ પોતે જ પોતાની જાતનો નિગ્રહ કર આત્માનું દમન કર. વાસના, તૃષ્ણા અને કામલોગોમાં જીવનાર અંતે તો દીર્ઘકાળ સુધી દુઃખ પામે છે. એમણે કહ્યું કે દુરાચારમાં પ્રવૃત્ત આત્મા જેટલું પોતાનું અનિષ્ટ કરે છે તેટલું તો ગળું કાપવાવાળો દુશ્મન પણ કરતો નથી. આથી સુખ, શાંતિ અને સમાધિનું મૂળ કારણ સાહજિક અને પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વીકારેલો સંયમ છે.

અપરિગ્રહ અને પરમ આનંદ

પાંચમું મહાવ્રત છે અપરિગ્રહનું. પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે. માત્ર કોઈ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કે સંગ્રહ એ જ પરિગ્રહ નથી, પરંતુ કોઈ વસ્તુ માટેની મૂર્ખા અને આસક્તિ એ પણ પરિગ્રહ છે. આ પરિગ્રહ એ હિંસા, અમત્સ્ય, ચોરી,

ચૈથુન અને આસક્તિ એ પાંચેય પાસોની જડ છે. આજે આપણે જોઈએ છીએ કે વર્તમાન જગતની અસીમ યાતનાઓનું મુખ્ય કારણ મજનવીની બહેકેલી પરિશ્રદ્ધિ છે. માણસ એમ માને છે કે પરિશ્રદ્ધિ સુખ મળે છે, પરંતુ હકીકતમાં પરિશ્રદ્ધિ જ એના દુઃખનું અને બંધનનું કારણ બને છે. માનવીને બાહ્ય વસ્તુઓનો ગુલામ બનાવે છે. આથી લગવાન મહાવીર કહે છે કે જેમ ભમરો પુષ્પમાંથી રસ ચૂસશે, પરંતુ પુષ્પનો નાશ કરતો નથી, એ જ રીતે શ્રેયાથી મનુષ્ય પોતાની વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિમાં બીજને ઓછામાં ઓછો કલેશ કે પીડા આપે છે.

આમ પાંચ યામનું નિરૂપણ કરીને લગવાન મહાવીર કહે છે,

‘જેઓ આ રીતે જીવશે, તેઓ જેમ વાયુ ભડભડ સળગતી જ્વાલાઓને ઓળંગી જાય છે, તેમ તેવો આદર્શ માનવી પણ સંસારની જ્વાલાઓને ઓળંગી, પરમ આનંદનો ભાગી થશે.’

શ્રી. યુ. એન. મહેતા અને શ્રીમતી શારદાબેન મહેતા

પ્રેરિત

જૈનદર્શન પરિચયશ્રેણી

૦ આગામી પ્રકાશનો ૦

૧

કલ્પસૂત્ર

શ્રી રમણલાલ ચી. શાહ

૨

અનેકાન્તવાદ

પં. દલસુખલાઈ માલવણીયા

૩

નમસ્કાર મંત્ર

શ્રી શશિકાન્ત મહેતા

૪

સામાયિક

શ્રી તારાબેન ર. શાહ

૫

હેમચન્દ્રાચાર્ય

શ્રી પન્નાલાલ ર. શાહ

૬

રાબા શ્રીપાળ

‘જયભિખુ’

શ્રી જયભિખુ
સાહિત્ય ટ્રસ્ટ
પ્રકાશન

